

STVARNOST U POZADINI JEDNE EPSKE PJESME

Miroslav Brandt

Poznato je da postoji dubok nesklad između mitskog lika Kraljevića Marka iz narodne poezije i onoga koji je kadra ocrtati povijesna dokumentacija. Nakon smrti cara Dušana njegov se državni teritorij naglo raspao na mnoge feudalne oblasti, iako je carski naslov i pretenzije naslijedio njegov sin Uroš. Na jugu Dušanovih zemalja, na Kosovu, u Vardarskoj i Egejskoj Makedoniji, od Crnoga Drima do lijeve obale Mste, Solunskog zaljeva, do obale Egejskog mora (s Halkidikom, ali bez gradova) formirala se oblast braće Mrnjavčevića, Vukašina i Uglješe. Oko 1366. stariji od njih, Vukašin, pojavljuje se u izvorima kao kralj i Urošev suvladar, a područje mu se stire od Drima do Povardarja, s Prizrenom, Skopljem i Prilepom. Imao je tri sina: Marka, Andrijaša i Dimitrija. Mladi brat Vukašinov, Uglješa, držao je područja istočno od Vukašinovih, a preuzeo ih je od Dušanove udovice Jelene, sa središtem u Seru, na donjem toku Strume, u posve grčkoj oblasti.¹

Najstariji od Vukašinovih sinova, Marko, postao je pralikom Kraljevića Marka iz narodnih pjesama. Ali o njemu povijesni izvori znaju razmjerno malo.²

Budući da je njegov otac Vukašin stekao položaj Uroševa suvladara i naslov kralja, njegovu je sinu Marku pripao položaj »mladoga kralja« i prestoionasljednika, jer Uroš nije imao djece.³ Marko je bio oženjen kćerkom Radoslava Hlapena, nekadašnjeg Dušanova generala, pa se mogao nadati da će steći i Hlapenove posjede, koji su sezali sve do sjevera Tesalije (Voden, Ber i Kosur). Ali Mrnjavčevići su zbog njihova naglog uspona mrzili stari srpski velikaši, osobito njihovi sjeverni susjedi Altomanovići, koji su imali posjede počevši od oblasti Balšića, u Zeti, do Zapadne Morave, i Lazar Hrebljanović, na Južnoj i Velikoj Moravi. Ni odnosi Mrnjavčevića s carem Urošem nisu bili nepomućeni, a borili su se i na jugoistoku, s bizantskim enklavama i s Turcima.⁴

Vrhunac sukoba s osmanlijskim nadiranjem bila je bitka kod Černomena, na rijeci Marici, 26. IX. 1371, u kojoj su oba brata Mrnjavčevića poginula. Uglješine posjede odmah je osvojio solunski despot Manojlo Paleolog, a Turci su ih pleteli 1383.⁵ Za Vukašinove posjede otpočele su borbe različitih velikaša. Sve područje južno od Šare zapalo je u vazalski odnos prema Turcima, a Marku, kralju ili kralje-

¹ K. Jireček, *Istorija Srba*, 2. izd., Beograd 1952, I. knj., 246. »Istorija Srpskog naroda«, Beograd 1981, I, karta na str. 585.

² »Ist. Srp. nar.«, Bgd. 1982, knj. II, 40.

³ Cit. dj., I, str. 588–59; II, 23, 53.

⁴ Cit. dj., knj. I, 585.

⁵ K. Jireček, *Cit. dj.*, knj. I, 254.

viću, ostala je samo mala oblast oko Prilepa.⁶ Iz malobrojnih sačuvanih zapisa zna se da je bio turski vazal i da je vojevao u turskim ratnim pothvatima sultana Bajazita, nasljednika na Kosovu poginulog Murata I.⁷ U jednom od tih pothvata, protiv cara Žigmunda Luksemburgovca i njegova saveznika, vlaškog vojvode Joana Mirče, Marko je kod Rovine, u Vlaškoj, poginuo (17. V. 1395) ne ostavivši potomstva. Njegova braća, Andrijaš i Dimitrije, već su 1393. napustila nekadašnju Vukašinovu oblast i otišla najprije u Dubrovnik te otuda u Ugarsku, gdje su stupili u službu kralja Žigmunda. Andrijaš se spominje do 1399, a onda mu se gubi trag. Dimitrije je postao kaštelan grada Vilagoša i župan Zaladske županije te se spominje sve do prvog desetljeća XV. stoljeća.⁸

U poznatim povijesnim svjedočanstvima nema informacija da bi Marko bio vitez-lutalica i potukač po srpskim zemljama ili da bi dopirao sve do primorskih zemalja. U času očeve pogibije bio je mladić od 17 godina, u kojim je sve turskim pothvatima sudjelovao, ne zna se, a nije poznato ni koliko se i kako se odupirao razgrađivanju očinskih posjeda nakon 1371. Zanimljivo je da je oblast što su je naslijedila tri Vukašinova sina živjela razmjerno snažnim kulturnim životom. I Marko i njegov brat Andrijaš podizali su (ili dovršavali već ranije započete) crkvene zadužbine i bili njihovi ktitori.⁹ U vjerskom pogledu, oblasti Mrnjavčevića bile su nakon 1371. orijentirane prema Ohridu i, s njegovim arhiepiskopom, slijedile carigradske, bizantske, a ne pečke tradicije¹⁰ pa se to očitovalo i u arhitekturi i u ikonografiji njihovih zadužbina. Na toj osnovi ta ikonografija svjedoči o temeljitu poznavanju kodeksa bizantskog slikarskog umijeća, vladarske ideologije, ali i o izraženoj težnji da se ikonografski dokaže legitimitet Markovih vladarskih pretenzija na Vukašinovo kraljevsko i čak carsko pravo.

Sačuvala su se tri Markova portreta: 1) na zapadnoj fasadi kraj ulaza u pripratu crkve Sv. Arhandela u Prilepu, naslikan krajem 1371. ili početkom 1372;¹¹ 2) na južnoj stijeni u naosu crkve Sv. Dimitrija, u Sušici kod Ohrida, naslikan 1376—77; 3) na sjevernom zidu iste crkve.¹² Sva ta tri portreta, razmještajem likova, odjećom i ornatom prezentirana su tako da dokažu Markova prava na nasljedstvo kraljevskog dostojanstva, baštinjenog po ocu Vukašinu, a pod okriljem Kristovim, u njegovu svojstvu samodršca cijelog svemira. Bilo je to u osmom desetljeću XIV. stoljeća, nakon maričke bitke, kad Markovo pravo na kraljevski položaj i vrhovništvo nad srpskim zemljama, koje je nekoć pripadalo caru Urošu, a koje je svojatao i Vukašin, drugi srpski velikaši nisu priznavali.¹³ Tako se Marko u cijelom tom razdoblju ukazuje kao u prvom redu zaokupljen brigom oko legaliteta svojih vladalačkih pretenzija.

Krajem toga razdoblja (oko 1380) Marko je već neosporno vazal turskoga cara, još prije tridesete godine svoga života.¹⁴ Na taj način, pisana i likovna svjedočanstva nikako ne daju osnovu za Markova osobna obilježja i djelatnosti o kakvima govori epsko narodno pjesništvo.

⁶ K. Jireček, *Cit. dj.*, I, 254.

⁷ »Ist. Srp. nar.«, I, 602; II, 40, 53.

⁸ »Ist. Srp. nar.«, II, 54.

⁹ Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Beograd 1902, br. 139, 165, 187, 188.

¹⁰ G. Babić—V. J. Đurić, u *dj.* »Ist. Srp. nar.«, II, Beograd 1982, 148.

¹¹ *Cit. dj.*, 146.

¹² *Cit. dj.*, 146—47.

¹³ *Cit. dj.*, 147.

¹⁴ *Cit. dj.*, II, 148.

To odudaranje od faktografije očituje se već i u prvom sačuvanom i tiskom objavljenom spjevu o Kraljeviću Marku, u Hektorovićevu »Ribanju i ribarskom prigovaranju«. ¹⁵ Tu je »bugaršticu« za vrijeme plovidbe od Staroga Grada na Hvaru prema Šolti otpjevao (bez pratnje na guslama), »na sarbski način«, jedan od dvojice hvarskih ribara, Paskoj Debelja. ¹⁶

Već u toj pjesmi Marko je prikazan ne kao junak, branitelj pravde i nevoljnikâ, nego kao moralno negativna ličnost: dva brata zarobila su tri konja; dva su među sobom podijelili, a zbog trećega je među njima izbila kavga, u kojoj je Marko probo bratu srce mačem. Sva karakterna opreka među braćom opisana je (divnom liričnošću) u Andrijaševoj molbi Marku da majci ne kaže istinu o tome »kako si me tvoga brata bez krivice zagubio«, tj. nekriva smaknuo.

Pritom, dakako, sadržaj prikazane tragedije nema povijesnog oslonca. Nepoznato je da li je u stvarnosti bilo nekog sporenja među braćom Vukašinićima koje bi zatim bilo literarno transponirano u poemu. Usto, još prije Markove pogibije u Bajazitovoj vojni protiv Vlaške (1395), Andrijaš je (1393) napustio njihovu zajedničku postojbinu, da bi okončao svoj život u Ugarskoj, gdje se spominje sve do kraja XIV. stoljeća. ¹⁷

Ali pravu, veliku moralnu dramu, vezanu s veoma zanimljivim političkim konotacijama, narodno je pjesništvo satkalo u pjesmi iz Markova ciklusa, poznatoj pod naslovom »Marko Kraljević i Musa Kesedžija«. ¹⁸

Musa Kesedžija je u službi turskoga cara u Stambulu, ali nije zadovoljan kako ga sultan nagrađuje. Stoga se diže na pobunu, odlazi u »ravno Primorje« (a ne kaže se koje: albansko ili crnogorsko) te ondje zatvara sve skele kojima prolazi carska trgovina (»po trista tovara na godinu«) i vješa careve hodže i kadije. Protiv Musina ustanka sultan šalje 3000 vojnika pod zapovjedništvom vezira Čuprilića, ali je kaznena ekspedicija bila razbijena, a vezir zarobljen i vezan o konja poslan u Carigrad. Tada sultan, na vezirov prijedlog, pušta Marka iz tamnice, gdje je bio zatvoren tri godine, i unajmljuje ga da ubije Musu, uz nagradu »koliko ti drago«. Tako Marko odlazi u svojstvu najmljenog ubojice, da odstrani Musu koji je digao ustanak protiv turske vlasti. Susreli su se na ulazu u Kačaničku klisuru, na južnom prilazu Kosovu. Iz njihova rječkanja saznaje se da je Musina mati Arnautkinja, koja ga je u siromaštvu (za razliku od Markova bogatstva) odgojila kod ovaca i na голу kamenu. Sukob se dakle vodi između predstavnika albanskoga puka, koji je ustao protiv turske vlasti, i turskog plaćenika Marka, kojemu Musa nije učinio nikakva zla, no koji će za novac ukloniti pobunjenika protiv turske okupatorske sile.

Borba se vodila sve dok oba protivnika nisu ostala bez oružja. A onda otpoče hrvanje bez oružja, u kojem je Musa obalio Marka na leđa, »u zelenu travu«. Ali tada Marko, uz savjet »vile iz oblaka«, iz potaje izvlači skriven nož i raspori Musu, »od sebe boljega«, pa mu mrtvom odsiječe glavu i odnese je caru u Stambulu. Za to mučko umorstvo dobio je od sultana »tri tovara blaga« te ode »bijelu Prilepu« koji

¹⁵ Izd. Jadranskog instituta JAZU, Zagreb 1951.

¹⁶ Hektorovićeva Poslanica Hjeronimu Bartučeviću, napisana 14. I. 1556, a tiskana 1568. u Veneciji. V. Ramiro Bujaš, Predgovor cit. Akademijinu izdanju, 11.

¹⁷ V. bilj. 8.

¹⁸ Ovdje cit. po »Zborniku junačkih epskih narodnih pjesama«, »Narodno delo«, Beograd 1930, 523–530.

mu je bio očevina. Tako je Marko svoju (vazalsku) slobodu, blago i vlast, pod turskim vrhovništvom, stekao podmuklim umorstvom i slamanjem Musina oslobođilačkog ustanka protiv Turaka.

Treba istaknuti da i ova poema počiva na kronološkim proizvoljnostima. Sultan je u posjedu Carigrada tek od 1453, a ne još za Markova života (do 1395) koji završava pedeset i osam godina prije pada Carigrada. U poemi se spominje da je sultan veziru Čupriliću obećao vezirat u Bosni ako pronade i iz tamnice živa izvede Marka kako bi ga mogao poslati protiv Muse. Ali za Markova života sultan još nikako ne može raspolagati Bosnom, jer je ona u cijelosti pala u turske ruke tek 1463, dakle 68 godina poslije Markove smrti. Također, povijesti su nepoznati veziri Čuprilići prije XVII. stoljeća. Prvi od njih bio je Mehmed, veliki vezir 1656–1661. Za njim slijede, sve do početka XVIII. stoljeća, još tri njegova potomka, a kao veziri Bosne poznati su dvojica, Numen-paša i Ahmed, ali tek u prvoj polovici XVIII. stoljeća (do 1752).¹⁹

Ako usporedimo poznate povijesne podatke o Marku s narodnom epikom, onda je on u zbilji mali feudalac koji se uzalud trudi da dokaže opravdanost svojih predimenzioniranih pretenzija, no pritom se faktično bori za područja u južnoj Makedoniji, koja nisu etnički srpska, nego su bila prolazno uključena u srpsku državu Dušanovim osvajanjima. Kao turski vazal, on je bio vojno angažiran također na jugu Balkana, pa i sjeverno od donjeg Dunava, ovisno o turskim osvajačkim pothvatima.

Ali nezavisno od takve političko-vojne zbilje, važni elementi Markova epskog ciklusa prikazuju ga kao ličnost bez etike i morala. On zbog konja ubija svoga brata, po plemenitosti ličnost veoma uzvišenu. On kao turski plaćenik podmuklo, vjerolomno ubija Albanca Musu, koji je ustao da od Turaka brani slobodu Kosova, a za nagradu dobiva ne samo obilje blaga, nego, kao tursku vazalsku oblast, mali preostatak svoje očevine. Počinivši to zlodjelo, svjestan da je »pogubio boljega od sebe«, bezbrižan »Marko ode bijelom Prilepu«.

Prema tome, po narodnom zapamćenju, etičkom senzibilitetu i imaginaciji, Albanac Musa je borac protiv turske okupacije Kosova, a srpski velikaš, pretendent na nasljedstvo Nemanjića na jugu Balkana, počinja čak i težak zločin za volju turskih okupatorskih interesa nad kosovskim zemljama. Poetska ljepota pjesme u tome je što nad učinjenim nedjelom ne iskazuje definiranu osudu, nego ostavlja da opreka pravde i nepravde govori sama snagom svoje očitosti.

¹⁹ St. Stanojević, »Narodna enciklopedija SHS«, Zagreb 1928, I, 452.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Filozofski fakultet, Uj. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na navedenu adresu

Cijena ovog broja 3.000 HRD

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Hrvatski tiskarski zavod u Zagrebu -- listopad 1992.